

ارزیابی تأثیر کیفیت محیط شهری بر روابط اجتماعی شهروندان

مورد مطالعه: محله آبکوه شهر مشهد

Evaluation of the Effects of Environmental Quality on Residents' Social Relations:
Aab-Kooh Sector in Mashhad City

علی اکبر تقوایی^۱، سکینه معروفی^۲، سمیه پهلوان^۳

چکیده

۴۳

هدف از تحقیق حاضر بررسی تأثیر کیفیت محیط شهری بر روابط اجتماعی شهروندان در سطح محله است. اهمیت این موضوع از این جهت است که محیط شهری مطلوب موجبات پویایی محله و حضور بیشتر ساکنین در عرصه های شهری را فراهم می کند و بدین طریق امنیت محیط و حس تعلق خاطر شهروندان افزایش می یابد. پرسش اساسی تحقیق چگونگی تأثیر کیفیت محیط بر روابط اجتماعی است. فرضیه این تحقیق این است که رابطه معنی داری میان ویژگی های کیفیت محیطی محلات و میزان روابط اجتماعی ساکنین آنها وجود دارد. برای آزمون این فرضیه ابتدا متغیرهای اصلی تحقیق یعنی ویژگی های کیفیت محیطی محلات و روابط اجتماعی مورد بررسی و تدقیق قرار گرفتند. سپس با توجه به بررسی های انجام شده تعاریف نظری و عملی از متغیرهای مورد نظر به عمل آمد و بر اساس این تعاریف شاخص های مربوط به متغیرها تعیین و برای شاخص های تعیین شده گویه هایی طراحی گردید. پرسشنامه ای با ۴۲ گویه برای ارزیابی تحقیق و آزمون فرضیه تحقیق تنظیم شد. روایی و پایایی پرسشنامه طی مصاحبه با کارشناسان و انجام تست اولیه مورد مطالعه قرار گرفت. این پرسشنامه از ساکنین محله آبکوه که بعنوان جامعه آماری انتخاب شده بود مورد پرسش قرار گرفت. نتایج از طریق نرم افزار SPSS و با کاربرد آزمون T تک نمونه ای و آزمون خی دو مورد تجزیه و تحلیل قرار گرفت. نتایج بدست آمده به صحت فرضیه دلالت داشت.

واژه های همسایگی؛ کیفیت محیط؛ روابط اجتماعی.

واژه های کلیدی:

۱. دانشیار گروه شهرسازی دانشکده هنر و معماری، دانشگاه تربیت مدرس، تهران، ایران. -نویسنده مسئول
E-mail: Taghvaea@modares.ac.ir
۲. پژوهشگر دکتری شهرسازی دانشکده هنر و معماری، دانشگاه تربیت مدرس، تهران، ایران.
E-mail: Akmaroufi@yahoo.com
۳. دانشجوی کارشناسی ارشد برنامه ریزی شهری دانشکده هنر و معماری، دانشگاه تربیت مدرس، تهران، ایران.
E-mail: S_pahlavan@ymail.com

۱. مقدمه

مدت مدیدی است که مباحث توسعه پایدار، یکی از محورهای مجامع علمی مرتبط است. گردهمایی جهانی در ریودوژانیرو در سال ۱۹۹۲ موجب ایجاد نقطه عطفی در تاریخ تفکر و نگرش به توسعه شد؛ که نشأت گرفته از بد عمل کردن و بدآموزی‌های آن، توسط نسل‌هایی بود که در اندیشه دست‌یابی به توسعه سریع و منافع اقتصادی سرشار آن بودند، اما به چیزهایی که از دست می‌دادند، توجه می‌کردند.

امروزه کسی نیست که نداند شهرهای به سرعت رشد یافته چگونه اصل زندگی شهری و حیات محله‌ها را به فراموشی سپرده‌اند و تنها به اهداف کوتاه مدت و توسعه سریع، پاسخگو بوده‌اند. مفاهیمی چون توسعه پایدار شهری، بازیافت کالبدی، توسعه از درون، تجدید حیات شهری، شهرگرایی نو، انسان‌محوری توسعه، جامعه مدنی، گفت‌وگوی تمدن‌ها، شهر سالم و شهر سبز، همه و همه بیان متفاوت از یک مقصود یعنی بهتر زیستن انسان در فضای مناسب است که نیازی واقعی و حیاتی در دنیای رو به رشد شهرنشینی است. (tibaldz, 1387: 4)

در دهه‌های اخیر همزمان با فراگیر شدن مشکلات عدیده شهرها، مفاهیمی چون افزایش کیفیت محیط در ابعاد مختلف اجتماعی و کالبدی و اقتصادی در جهت مقابله با مشکلات فوق مطرح شده‌اند. بطوری‌که امروزه افزایش کیفیت محیط شهرها یکی از اهداف مهم طرح‌های شهری می‌باشد. (تقوایی و معروفی، ۱۳۸۹: ۵)

هدف این تحقیق بررسی رابطه بین کیفیت محیطی و روابط اجتماعی است. در ادامه تحقیق به تعریف کیفیت محیط و روابط اجتماعی پرداخته می‌شود. سپس گویه‌های هر متغیر مشخص و با استفاده از پرسش‌نامه وجود یا عدم وجود رابطه بین دو متغیر فوق تعیین می‌گردد.

۲. مبانی نظری تحقیق

بررسی محیط و رفتار اجتماعی در چند دهه اخیر نظر بسیاری از نویسندگان و پژوهشگران را به خود جلب کرده است. رفتار انسان محصول محیط و بیولوژی و تعامل این دو با یکدیگر است. عوامل فیزیکی گوناگون چون سر و صدا، آب و هوا و فضاهای محصور بطور مداوم در انسان و رفتار وی تأثیر می‌گذارد (altman, ۱۳۸۲: ۱ و ۲). عوامل فیزیکی بخشی از کیفیت محیطی و انسان و رفتار وی تشکیل‌دهنده روابط اجتماعی است.

۱-۲. کیفیت محیط

در فرهنگ علامه دهخدا کیفیت به معنای چگونگی و حالت و وضعی است که در چیزی حاصل می‌آید و در فرهنگ معین کیفیت به معنای چگونگی است. در زبان لاتین quality از ریشه Qualitas یا quails گرفته شده و به معنای یکی از مقوله‌های اصلی "هستن" و یا نحوه بودن می‌باشد.

دکتر پاکزاد، مفهوم کیفیت را عبارت از چگونگی یک شیء که تأثیر عاطفی و عقلانی بر مخاطب می‌گذارد و مفهوم کمیت را عبارت از اندازه، میزان، مقدار تراکم یک شیء و جنسیت می‌داند (پاکزاد، ۱۳۸۵: ۱۰۶). کمیت و کیفیت دو وجه جدایی‌ناپذیر پدیده‌ها هستند. کیفیت‌ها بر مبنای کمیت شکل می‌گیرند.

از دهه ۱۹۶۰ رشد روزافزون جمعیت شهرها مشکلات گسترده‌ای در مباحث زیست‌محیطی، اجتماعی، فرهنگی، اقتصادی و کالبدی و ... به وجود آورده است. برنامه‌ریزان در مواجهه با این مشکلات دریافتند که توجه به مسائل کمی مشکلات شهری را مرتفع نمی‌کند و می‌بایست به مسائل کیفی توجه نمود. در اولین کنفرانس هایتات سازمان ملل در سال ۱۹۷۶ مفهوم کیفیت محیط مطرح شد. در این کنفرانس کیفیت محیط را با برآورده نمودن نیازهای اساسی انسان و عدالت اجتماعی هم‌ارز دانستند. (بحرینی، ۱۳۸۶: ۱۴۶)

کیفیت محیط زیرمجموعه‌ای از کیفیت زندگی است. کیفیت زندگی به جنبه‌های کمی و کیفی توأمان می‌پردازد و بدون کیفیت محیطی که در آن زندگی می‌کنیم معنایی ندارد. بنابراین می‌توان گفت کیفیت محیط یک قسمت از کیفیت زندگی است و شامل تمام فاکتورهایی می‌شود که بخشی از رضایت‌مندی انسان‌ها را تشکیل می‌دهند. کیفیت محیط شهری در توجه توأمان به جنبه‌های کیفی و کمی عناصر شهری و اجزای تشکیل‌دهنده آن‌ها نهفته است.

برنامه‌ریزان معتقدند کیفیت محیط یک مفهوم اصلی برای برنامه‌ریزی منطقه‌ای و اجتماعی است و با مفاهیمی همچون کیفیت زندگی، تنوع فضای اجتماعی، ویژگی‌های فیزیکی، فعالیت‌ها، وابستگی‌های مکانی و هویت شهری در ارتباط است (رفیعیان و احمدی و اورنگ، ۱۳۸۶: ۳). به‌طورکلی کیفیت محیطی کلیه ابعاد اجتماعی و اقتصادی و کالبدی را در برمی‌گیرد و بر اساس میزان رضایت مردم سنجیده می‌شود.

۱-۱-۲. نظریات کیفیت محیط

در جدول زیر نظریات برخی از اندیشمندان درباره کیفیت محیط شهری و معیارهای مطرح شده از سوی آنان بیان شده است.

جدول ۱: نظریات کیفیت محیط (ماخذ: گردآوری شده توسط نگارندگان)

نظریه پرداز	معیارهای ارائه شده
کوبین لینچ	سرزندگی، معنی، تناسب، دسترسی، نظارت و اختیار، کارایی، عدالت
جین جیکوبز	ملحوظ داشتن فعالیت‌های مناسب پیش از توجه به نظم بصری محیط، استفاده از کاربری مختلط چه به لحاظ نوع استفاده و چه از نظر حضور ابنیه با سن‌های مختلف در یک ناحیه، توجه به عنصر خیابان، نفوذپذیر بودن، قابل دسترس بودن بافت، اختلاط اجتماعی و انعطاف‌پذیر بودن فضاها.
جان پاتر و کارمونا	کیفیت پایداری زیست محیطی، کیفیت منظر شهر، کیفیت دیدها، کیفیت فرم شهر، کیفیت فرم ساختمان و کیفیت عرصه همگانی.
متیو کارمونا	دسترسی، سخت فضا و نرم فضا، فضای همگانی، ایمنی و امنیت، منظر شهری، اختلاط و تراکم، همه‌شمول بودن و مدیریت زمانی فضا.
باربارا وارد و همکاران	حق تصرف مطمئن، خودیاری، محافظت، آب پاک، خدمات اساسی، اقتصاد فعال، کنترل‌های اجتماعی موثر، تصمیمات مشارکتی و فقدان جدایی اجتماعی
ساوت ورث	خوانایی، ساخت، شکل دسترسی، راحتی و آسایش، حفاظت از محیط، باز بودن فضاها، سرزندگی و حیات، تنوع، تجانس، شادی و شغف، معنی، سلامتی و ایمنی، مرمت و نگهداری

۲-۲. روابط اجتماعی

اصطلاح رابطه اجتماعی برای ترسیم شرایطی به کار می‌رود که دو یا چند نفر، در رفتاری مشارکت دارند که در چارچوب آن، هر یک از آنان، رفتار دیگری را به طرز معناداری به حساب می‌آورد و در نتیجه، رفتار مذکور بر همین اساس جهت می‌یابد. بنابراین، رابطه اجتماعی عبارت از این احتمال است که افراد به طریقی قابل تعیین و معنادار، رفتار خواهند کرد. رابطه اجتماعی می‌تواند از طریق رضایت متقابل مورد توافق قرار گیرد (وبر، ۱۳۶۸: ۸۰).

افراد به برقراری رابطه اجتماعی نیاز ذاتی دارند و به همین دلیل موقعیت‌هایی فراهم می‌آورند تا بتوانند آن را تجربه کنند. رابطه اجتماعی با اهداف خاص صورت می‌گیرد، یا عاطفی است که شامل دوستی، خویشاوندی و روابط همسایگی است یا عقلانی است که در جست‌وجوی به حداکثر رساندن شانس افراد در رسیدن به هدف است.

نظام فرهنگی و روابط اجتماعی به هم پیوسته‌اند. به این معنی که برقراری و تداوم روابط اجتماعی سبب تقویت ارزش‌ها و هنجارها یا فرهنگ می‌شود و از سوی دیگر، فرهنگ شرایط و نحوه شکل‌گیری روابط اجتماعی را تعیین می‌کند.

رابطه اجتماعی و فرهنگی در فضا اتفاق می‌افتد. بنابراین فضا مجموعه‌ای از روابط اجتماعی و فرهنگی میان گروه خاص و مکان خاص را در بر می‌گیرد. این روابط مدت زمان خاصی دارند؛ بنابراین زندگی اجتماعی در فضا و زمان واقع شده و توسط آن محدود می‌شود. نوع روابطی که در فضا برقرار می‌شود و شدت آن‌ها، به فضا معنی می‌دهند (طالبی، ۱۳۸۳: ۱۶۲)

قوام و دوام جامعه به روابط اجتماعی و کمیت و کیفیت آن بستگی دارد. روابط اجتماعی اشکال متنوعی به خود می‌گیرد که در قالب دو الگوی کلان روابط مبتنی بر تفاهم و روابط مبتنی بر تضاد قابل دسته‌بندی است. عوامل متعددی بر هر یک از الگوها، روابط اجتماعی و کیفیت آن موثر هستند.

۲-۲-۱. تعامل دو سویه روابط اجتماعی افراد و

کیفیت محیطی

روابط اجتماعی به عنوان یک فرایند در شهرهای بزرگ با وجود کثرت جمعیت و افزایش مداوم آن و همچنین با گسترش گروه‌های اجتماعی و سازمان‌های گوناگون پیچیده‌تر می‌شود. گاه گسترش این رویدادها به پیامدهایی

▪ Evaluation of the Effects of Environmental Quality on Residents' Social Relations

✓ سازمان زمانی محیط: به معنی شدت و ریتم فعالیت‌های انسانی و سازگاری یا عدم سازگاری آنها با یکدیگر است. به اعتقاد راپاپورت، مردم همان‌طور که از نظر فضایی از یکدیگر جدا هستند، از نظر زمانی هم می‌توانند مجزا باشند.

✓ سازمان ارتباطی محیط که شامل ارتباط محیط و مردم و ارتباط مردم و مردم در محیط است. از نظر راپاپورت در محیط‌های شهری، این سازمان از دوره قابل درک است: پیوستگی با سیستم‌های جابه‌جایی و ابزارهای ارتباطی مثل تابلوها و هم‌چنین روابط انسانی رو در رو (پروند، ۱۳۷۲: ۱۵۰).

راپاپورت معتقد است این چهار جنبه محیط شهری با وجود آنکه دارای کنش متقابل با یکدیگرند، هر یک از قواعد منظمی پیروی می‌کنند که قابل شناسایی است. سازمان یک محیط شهری در واقع حاصلی است از اجرای این قواعد که در نهایت منعکس‌کننده مفاهیم متفاوتی از کیفیت محیطی‌اند. از سوی دیگر، از آنجا که برنامه‌ریزی و طراحی شهری، از دید وی تلاشی است برای شکل دادن به برخی تصورات از یک محیط ایده‌آل، به منظور ایجاد محیطی سازگار از نظر ایده و عمل، داشتن ایده‌هایی از کیفیت محیطی، در آغاز کار برای برنامه‌ریز و طراح ضروری است. وی کیفیت محیط شهری را از دو جنبه قابل بررسی می‌داند:

اول - جنبه‌های مادی و بیوشیمیایی محیط فیزیکی، که جنبه ساده‌تر محیطی را تشکیل می‌دهند مثل آلودگی‌های هوایی، صوتی، بصری، تراکم جمعیت و ...

دوم - تعبیر پیچیده‌تر کیفیت محیطی به جنبه‌های روانی، اجتماعی و فرهنگی محیط برمی‌گردد که کمتر قابل تعریف و بیشتر متنوع‌اند. عواملی که از نظر آثار مثبت و منفی که بر احساس و رفتار مردم برجای می‌گذارند با رضایت آنها از محیط ارتباط دارد. (پروند، ۱۳۷۲: ۱۵۱)

مارگارت مید در مقاله ای تحت عنوان همسایگان سازگار معیارهایی برای کیفیت محیط ارائه نموده است. این معیارها عبارتند از: حس محله، حس تداوم، آگاهی از بیوسفر و احساس سرنوشت مشترک، حفاظت اکولوژی، علاوه بر این وی خصوصیات چون تنوع، گمنامی، تحرک، انتخاب محل سکونت، اجتناب از جدایی اجتماعی و امکان گسسته شدن از پیوندهای اجتماعی رامطرح کرده است. (رفیعیان و احمدی و اورنگ، ۱۳۸۶: ۶)

منجر می‌شود که بالقوه برای تمامی جامعه شهری مخرب است. در این شهرها تعاملات انسان‌ها بسیار زیاد است و به همان نسبت که جمعیت افزایش می‌یابد، ناهمگنی نیز زیادتر می‌شود. برخی از صاحب‌نظران به ابعاد مثبت این خصیصه اشاره می‌کنند که بر طبق آن شهر زمینه ای مساعد برای گونه‌های جدید زیستی و فرهنگی ایجاد کرده و مردم نه به دلیل هم‌فکر و همگن بودن، بلکه به دلیل تفاوتشان از یکدیگر به حال هم مفید واقع می‌شوند. سودمندی و کارایی در روابط بین افراد شهر به پیشرفته‌ترین شکل خود در قالب حرفه‌ها و مشاغل تخصصی متعدد قابل مشاهده است. تخصصی شدن بر پایه وجود بازاری گسترده، صورت می‌گیرد که به نوبه خود بر تقسیم کار متکی است. (مصاحبه دکتوتولایی، ۱۳۸۵)

در میان اندیشمندان علوم رفتاری که به موضوعات شهری توجه کرده‌اند، امس راپاپورت فردی است که موضوع کنش متقابل انسان و محیط را مطرح کرده است. به نظر او هر محیط شهری مجموعه‌ای از ارتباط متقابل میان عناصر محیطی و مردم است، ارتباطاتی که از الگوهای معینی پیروی می‌کنند و به این اعتبار معمولاً قابل پیش‌بینی و سازمان‌دهی‌اند. راپاپورت دو ویژگی بر این‌گونه محیط‌ها قائل می‌شود:

اول - تعدد محیط‌ها: هر محیط شهری مجموعه‌ای از محیط‌های فیزیکی، اجتماعی، فرهنگی و... است.

دوم - پیوند میان تغییرات محیط فیزیکی با دیگر محیط‌ها

با کسب چنین شناختی، در گام بعدی، راپاپورت لزوم آگاهی از چگونگی کنش متقابل انسان و محیط را به هنگام سازمان‌دهی هر گونه محیط شهری متذکر می‌شود و برای سهولت چنین مطالعه‌ای بافت محیط شهری را به اجزای ساختاری‌اش تجزیه کرده و آنها را در قالب چهار سازمان طبقه‌بندی و معرفی می‌کند:

✓ سازمان محیط فضایی: به اعتقاد او روابط متقابل در محیط‌های فیزیکی، در وهله اول فضایی‌اند زیرا اصولاً مردم و اشیا از طریق جدایی توسط فضا با یکدیگر ارتباط دارند.

✓ سازمان مفهومی محیط که با مفاهیمی که از طریق فرم‌ها، جنس‌ها و اجزای کالبدی محیط درک می‌شوند ارتباط دارد. در اینجا تأثیرات نشانه‌ها، رنگ‌ها، دورنماها، مصالح و... مورد توجه قرار می‌گیرند.

۳. روش شناسی

سوال اساسی تحقیق این است که آیا بین کیفیت محیط و روابط اجتماعی رابطه وجود دارد؟ فرضیه تحقیق عبارت است از اینکه بین کیفیت محیط و روابط اجتماعی رابطه وجود دارد.

برای آزمون این فرضیه متغیرهای کیفیت محیطی و روابط اجتماعی، شاخص‌ها و گویه‌ها تعریف شده و سپس ارتباط بین آنها مورد بررسی قرار می‌گیرد. در جدول زیر متغیرها و شاخص‌ها و گویه‌ها مشخص شده‌اند.

جدول شماره ۲: متغیرها، شاخص‌ها و گویه‌های تحقیق (ماخذ: نگارندگان)

گویه‌ها	شاخص‌ها		
۱- تمیزی آب و هوا ۲- پاکیزگی محیط محله ۳- امکان پیاده‌روی و دوچرخه سواری	ویژگی‌های زیست‌محیطی	کیفیت محیطی	متغیرها
۱- دسترسی به فضای سبز ۲- دسترسی به خدمات تجاری روزمره ۳- دسترسی به فضای آموزشی مورد نیاز ۴- دسترسی به فضای بهداشتی و درمانی ۵- دسترسی به ایستگاه‌های حمل و نقلی	دسترسی		
۱- وجود سروصدای ناشی از ترافیک موتوری ۲- وجود جرم و سابقه جرم در محله	ایمنی و آسایش		
۱- احساس تعلق به محله ۲- وجود رویداد تاریخی مهم ۳- وجود مکان تاریخی مهم	هویت	دید بصری	
۱- هماهنگی محیط با فرهنگ ساکنین ۲- هماهنگی ساختمان‌ها به لحاظ فرم ۳- مناسب بودن نم‌ساختمان‌ها ۴- میزان زیبایی محله از دید ساکنین			
۱- همکاری با سازمان‌ها و شورایی‌ها برای حل مشکلات محله	روابط رسمی	روابط اجتماعی	
۱- کمک در رفع مشکلات محله ۳- میزان ارتباط با همسایگان ۴- تمایل کمک به همسایگان و یاری در حل مشکلات	روابط غیر رسمی (مشارکت)		

۳-۱-۱. ویژگی‌های زیست محیطی

در فعالیت‌ها و کالبد شهرها رخ داد ارتباط حیاتی خود را با محیط از دست داده‌اند. آلودگی هوا و صدای ناشی از تمرکز صنایع و وسائل نقلیه موتوری، توسعه بی‌رویه و نامحدود شهرها به صورت افقی و عمودی، تولید بی‌سابقه مواد زائد، پدیدار شدن اثرات گلخانه‌ای و جزایر حرارتی تنها بخشی از نتایج این تغییرات است. کیفیت زندگی در این کانون‌های متمرکز شهری فوق‌العاده پایین آمده است به طوری که شرایط حاصله، نه تنها زندگی انسان بلکه حیات کلیه موجودات را تهدید می‌کند (بحرینی، ۱۳۸۶: ۱۵۴). به همین دلیل است که باید در طرح‌ها نیازهای اکولوژی شهر را مدنظر قرار داده و متناسب با آن‌ها برنامه‌ریزی انجام شود.

توجه به عوامل طبیعی، جغرافیایی و محیطی از این جهت که این عوامل بستر و جایگاه اصلی شهر را تشکیل داده و علاوه بر آن می‌توانند کلیه عناصر و جزئیات طراحی شهری نظیر مکان، شکل، بافت شهری و... تحت تأثیر خود قرار دهند از نیمه دوم قرن ۲۰ روز به روز بیشتر شده است. در طول تکامل اولیه سکونتگاه‌های انسانی، تعادل بین انسان و طبیعت، توسط خود طبیعت تعیین می‌شد و در مراحل اولیه شهرنشینی، انسان ابزار لازم جهت دخالت در طبیعت و برهم زدن تعادل فوق نداشت. با گسترش روزافزون شهرها طی بیش از یک قرن، تغییرات اساسی که

۲-۲. دسترسی

دسترسی یکی از خصوصیات یک شهر و محله خوب است. دسترسی را می‌توان به صورت مختلف تقسیم‌بندی کرد. دسترسی به افراد، دسترسی به فعالیت‌ها، دسترسی به کالاها و منابع، دسترسی به اماکن و دسترسی به اطلاعات. به استثنای مورد آخر سایر دسترسی‌ها فیزیکی بوده و وقوع آنها نیازمند شبکه خاصی است. امروزه حل مسائل دسترسی و بهبود بخشیدن به کیفیت آنها از اهداف عمده شهرسازی است. دسترسی مطلوب آن است که کلیه افراد در هر محدوده اعم از پیر، جوان و معلول، با درآمدها و امکانات مختلف را دربرگیرد و امکان انتخاب را برای همه فراهم سازد. دسترسی ارتباط تنگاتنگی با کاربری‌ها دارد، زیرا نحوه توزیع فضایی کاربری‌ها است که مسئله دسترسی را بین آنها مطرح می‌سازد (بحرینی، ۱۳۸۶: ۲۰۳). وجود دسترسی مناسب موجب افزایش رضایت مردم از محله سکونت می‌شود.

۳-۳. امنیت و آسایش

حضور فعال مردم در شهر، از عوامل افزایش امنیت در فضای شهری است. تسلط بر فضا و دیده شدن آن توسط مردم، موجب ایجاد حس ایمنی است فضاهایی دارای کیفیت بالا هستند که وسیع‌ترین دامنه فعالیت‌های پیاده را امکان‌پذیر می‌کنند. حذف ترافیک به افراد پیاده امکان حرکت بدون مانع، امنیت و آسایش و آزادی برقراری ارتباط را می‌دهد (پاکزاد، ۱۳۸۱: ۴).

آسایش محیطی از مؤلفه‌های مهم و اساسی محیط‌های انسان برای سکونت و زندگی است. شهرها مانند خانه محسوب می‌شوند و همان‌گونه که خانه باید از صفات و مزایایی برخوردار باشد تا سکونت و زندگی را مطلوب و آسایش بخش سازد، شهر نیز باید دارای کیفیات و ویژگی‌هایی برای تأمین آسایش، راحتی و امنیت باشد. همچنین شهر مانند خانه باید محیطی گرم و صمیمی و دل‌پذیر باشد تا امکان زندگی مطلوب را فراهم سازد. (صالحی، ۱۳۸۶: ۲). احساس امنیت و آسایش در محله موجب آسایش خاطر فرد در برقراری ارتباط با دیگران در محله سکونت وی می‌شود.

۴-۳. هویت

هویت فرآیندی پویاست که از تعامل انسان و محیط شهری شکل می‌گیرد. در شکل‌گیری این فرآیند سه عنصر اساسی متن، محتوا و احساس تعلق و دلبستگی نقش دارند. زمانی که از هویت صحبت می‌شود، هر یک از عناصر شهری و کلیت شهر واجد معنای خاصی می‌شود.

معانی نیز احساس و هیجانات انسان را تحریک می‌کنند. این رو ممکن است در انسان احساس رضایتمندی و یا نارضایتی حاصل شود. رضایتمندی موجب دلبستگی و وابستگی انسان به محیط می‌شود (معیدفر، مقدم، ۱۳۸۹: ۱۱۹). فیشر نیز معتقد است محله بزرگترین و صمیمی‌ترین گروه اجتماعی در جامعه شهری است که در مکانی مستقر می‌باشد. کیفیت روابط اجتماعی و تعامل روزمره مردم با یکدیگر در محله منوط به شرایط محیط اجتماعی، اشتراکات در محل اقامت افراد و حس تعلق به مکان زندگی می‌باشد (Fisher، ۱۹۷۶: ۱۰۲).

بنابراین توجه به بعد اجتماعی محله، قلمروهای اجتماعی و غیرکالبدی یکی از ضروریات محیط قابل زیست شهری است و ایجاد عناصر کالبدی که بتوانند مرزهای قلمرو اجتماعی را هر چه بیشتر متبلور سازند، می‌تواند به سامان‌دهی بیشتر کنش‌های متقابل در اجتماع انسانی منجر شود.

۵-۳. دید بصری

سیما و شکل شهرها در معرض دید مستمر میلیون‌ها نفر از مردم قرار دارند و بیش از هر چیز دیگر از طریق دید بر روحیه مردم تأثیر می‌گذارد. این شکل می‌تواند همانند هنر موسیقی، ادبیات و نقاشی کاملاً موزون، و یا با اغتشاش همراه باشد و بر رفتارها، فعالیت‌ها و ارتباطات شهری تأثیری نامطلوب برجای گذارد (بحرینی، ۱۳۸۶: ۲۱۰).

به نظر لینچ شهرها از پنج عنصر راه، گره، لبه، نشانه و محله تشکیل شده‌اند. در ساخت شهرها این عوامل باید به صورت مجموعه‌ای طرح شود که واجد تسلسل باشد و اجزا آن تنها در زمینه‌ای که قرار دارد و با سایر اجزا به احساس آید. فرم‌ها باید چنان طرح شوند که سیمای اجزا مختلف را رشته‌ای بهم پیوسته به یکدیگر مرتبط داند و این پیوستگی و ارتباط در شب یا روز، زمستان یا تابستان، دور یا نزدیک احساس شود. (لینچ، ۱۳۸۷: ۱۹۹).

نقش محیطی که مظاهر بصری نیکو دارد نه این است که صرفاً عبور و مرور را آسان گرداند و نه آن که معنا و احساسی که هم اکنون واجد است تقویت کند. نقش مهم دیگر آن ممکن است این باشد که بعنوان عامل هادی و محرک، تفحصات تازه را موجب شود. در جوامعی که اساسی پیچیده دارند، روابط متقابل فراوان بین آدمیان و موسسات موجود است که باید ماهیت آن را شناخت و بر آن تسلط یافت. اگر بافت و اساس محیط جوامع انسانی مرئی و روشن باشد و اجزا آن واجد خصوصیات مشخص

که در آن $p=q=0.5$ ، $z=1.96$ و $d=0.1$ فرض شده است. حجم نمونه ۱۵۰ انتخاب گردید.

نمونه‌گیری از این محله بطور تصادفی ساده بوده و از طریق پرسش‌نامه که در آن از طیف لیکرت استفاده شده اطلاعات مورد نیاز جمع‌آوری گردیده است.

محله آبکوه با مساحتی حدود ۳۹/۴ هکتار دارای جمعیتی بالغ بر ۹۸۸۶ نفر می‌باشد. تاریخچه شکل‌گیری آبکوه به‌عنوان روستایی در اطراف شهر مشهد به قبل از آغاز دهه ۱۳۵۰ برمی‌گردد. روستای قلعه آبکوه به دلیل سرعت زیاد توسعه فیزیکی کلان‌شهر مشهد طی دهه ۱۳۳۰ در حاشیه شهر و از اواخر دهه ۱۳۴۰ در داخل بافت شهری مشهد قرار گرفت. ساکنین این محله را اغلب قشر متوسط جامعه تشکیل می‌دهند.

نقشه شماره ۱: محله آبکوه شهر مشهد (ماخذ: شهرداری منطقه یک مشهد، ۱۳۹۲)

۸. یافته‌های تحقیق

روابط و عدد ۱ بیشترین روابط را نشان می‌دهند. بدین ترتیب میانه روابط اجتماعی ۳ می‌باشد. با مقایسه این دو عدد متوجه می‌شویم که سطح روابط اجتماعی در محله پایین است.

جدول ۳: آزمون T تک نمونه‌ای روابط اجتماعی (ماخذ: نگارندگان)

متغیر	مقدار ارزشی	درجه آزادی	سطح معناداری (دوطرفه)	میانگین	فاصله اطمینان ۹۵%	
					پایین‌تر	بالتر
روابط اجتماعی	93.352	149	.000	2.84467	2.7845	2.9049

نتایج آزمون T تک نمونه‌ای برای شاخص‌های متغیر مستقل در جدول زیر نشان داده شده است.

باشند، تفحص و مشاهده آن هم آسان‌تر می‌شود و هم مطلوب‌تر (لینچ، ۱۳۸۷: ۲۰۰). بنابراین شرایط محیطی و زیبایی بصری نقش مهمی در شکل‌گیری روابط افراد دارد.

۳-۶. مشارکت

مشارکت فرایندی است که طی آن فرد از طریق "احساس تعلق به گروه و شرکت فعالانه و داوطلبانه در آن" به طور ارادی به فعالیت اجتماعی دست می‌زند. برخی از صاحب‌نظران در تعریف و تحلیل مشارکت با نگرش کلان‌نگریسته و مشارکت را به معنی "شرکت فعالانه افراد در حیات سیاسی، اقتصادی و فرهنگی و به طور کلی تمام ابعاد حیات" دانسته‌اند.

بزرگ‌ترین هدف مشارکت در عرصه سیاسی و اجتماعی را می‌توان ایجاد و یا افزایش وفاق اجتماعی میان مردم دانست. مشارکت چه در سطح گروه‌های کوچک و چه در سطح گسترده‌تر منجر به احساس نزدیکی بین افراد می‌شود و آنها احساس سهیم بودن در نظام کل می‌کنند (انصاری، ۱۳۷۹: ۲۷). مشارکت موجب می‌شود که فرد بتواند به‌طور موثر در امور مربوط به خود تأثیر بگذارد و از این طریق علایق و نیازهای خود در محل سکونت را به دیگران اعلام داشته و تصمیمات اخذ شده مورد پذیرش وی خواهد بود و از طرفی به افزایش حس تعلق کمک می‌نماید.

برای انتخاب تعداد نمونه از فرمول کوکران استفاده شده است:

$$n = \frac{Nz^2 pq}{Nd^2 + z^2 pq}$$

جدول زیر نتیجه آزمون T تک نمونه‌ای برای روابط اجتماعی را نشان می‌دهد. میانگین روابط اجتماعی ۲.۸۹ به‌دست آمده است و با توجه به این که در پرسش‌نامه از طیف لیکرت استفاده شده است، در آن عدد ۵ کمترین

سطح معناداری آزمون ۰ بوده که از ۰.۰۵ کمتر است و این نتیجه با احتمال ۹۵٪ با جامعه آماری قابل تعمیم است.

جدول ۴: آزمون T تک نمونه‌ای متغیرها (ماخذ: نگارندگان)

متغیر	شاخص	مقدار ارزشی	درجه آزادی	سطح معناداری (دوطرفه)	میانگین	فاصله اطمینان 95%	
						پایین‌تر	بالتر
کیفیت محیطی	ویژگی زیست‌محیطی	43.913	149	.000	2.72667	2.6040	2.8494
	دسترسی	58.967	149	.000	3.00444	2.9038	3.1051
	ایمنی و آسایش	65.714	149	.000	2.89048	2.8036	2.9774
	هویت	56.182	149	.000	3.02556	2.9191	3.1320
	دید بصری	55.548	149	.000	2.47200	2.3841	2.5599

محیطی در وضعیت متوسط رو به پایین قرار دارد. در این محله هویت و تعلق اجتماعی در بالاترین سطح با میانگین ۳۰۲ و وضعیت سیمای محله در پایین‌ترین سطح با میانگین ۲۰۴ قرار دارد. حال با استفاده از آزمون خیدو ارتباط بین تک شاخص‌ها و روابط اجتماعی بررسی می‌شود.

با توجه به جدول فوق مشاهده می‌شود که ویژگی‌های زیست‌محیطی، امنیت و دید بصری در محله پایین‌تر از میانه نظری بوده و دسترسی و هویت محله تقریباً با میانه نظری برابر است. سطح معناداری کمتر از ۰۰۵ بوده و با اطمینان ۰۹۵ درصد می‌توان گفت که محله از نظر کیفیت

جدول ۵: بررسی همبستگی ویژگی‌های زیست‌محیطی با روابط اجتماعی با آزمون خیدو (ماخذ: نگارندگان)

	مقدار ارزشی	درجه آزادی	سطح معناداری (دوطرفه)
میزان خیدو	1.308	396	.000
نرخ احتمال	578.282	396	.000
وابستگی خطی	9.748	1	.002
مجموع موارد ارزشی	150		

وجود داشته و با توجه به اینکه میران خیدو مثبت بوده این رابطه مستقیم می‌باشد.

میزان خیدو برابر ۱۳۰۸ با درجه آزادی ۳۹۶ می‌باشد. سطح معناداری کمتر از ۰۰۵ بوده بنابراین بین ویژگی‌های زیست‌محیطی و روابط اجتماعی رابطه معنادار

جدول ۶: بررسی همبستگی دسترسی با روابط اجتماعی با آزمون خیدو (ماخذ: نگارندگان)

	مقدار ارزشی	درجه آزادی	سطح معناداری (دوطرفه)
میزان خیدو	2.222	756	.000
نرخ احتمال	746.583	756	.589
وابستگی خطی	.080	1	.777
مجموع موارد ارزشی	150		

روابط اجتماعی رابطه معنادار وجود داشته و با توجه به اینکه میران خیدو مثبت بوده این رابطه مستقیم می‌باشد.

میزان خیدو برابر ۲۰۲۲ با درجه آزادی ۷۵۶ می‌باشد. سطح معناداری کمتر از ۰۰۵ بوده بنابراین بین دسترسی و

جدول ۷: بررسی همبستگی امنیت با روابط اجتماعی با آزمون خیدو (ماخذ: نگارندگان)

سطح معناداری (دوطرفه)	درجه آزادی	مقدار ارزشی	میزان خیدو
.000	468	1.360	میزان خیدو
.000	468	621.639	نرخ احتمال
.000	1	15.467	وابستگی خطی
		150	مجموع موارد ارزشی

میزان خیدو برابر ۱.۳۶ با درجه آزادی ۴۶۸ می‌باشد. روابط اجتماعی رابطه معنادار وجود داشته و با توجه به سطح معناداری کمتر از ۰.۰۵ بوده بنابراین بین دسترسی و اینکه میزان خیدو مثبت بوده این رابطه مستقیم می‌باشد.

جدول ۸: بررسی همبستگی هویت با روابط اجتماعی با آزمون خیدو (ماخذ: نگارندگان)

سطح معناداری (دوطرفه)	درجه آزادی	مقدار ارزشی	میزان خیدو
.000	540	1.706	میزان خیدو
.001	540	643.818	نرخ احتمال
.000	1	44.667	وابستگی خطی
		150	مجموع موارد ارزشی

میزان خیدو برابر ۱.۷۰۶ با درجه آزادی ۵۴۰ می‌باشد. روابط اجتماعی رابطه معنادار وجود داشته و با توجه به سطح معناداری کمتر از ۰.۰۵ بوده بنابراین بین دسترسی و روابط اجتماعی رابطه معنادار وجود داشته و با توجه به اینکه میزان خیدو مثبت بوده این رابطه مستقیم می‌باشد.

جدول ۹: بررسی همبستگی دید بصری با روابط اجتماعی با آزمون خیدو (ماخذ: نگارندگان)

سطح معناداری (دوطرفه)	درجه آزادی	مقدار ارزشی	میزان خیدو
.000	468	1.545	میزان خیدو
.000	468	611.413	نرخ احتمال
.061	1	3.501	وابستگی خطی
		150	مجموع موارد ارزشی

میزان خیدو برابر ۱.۵۴۵ با درجه آزادی ۴۶۸ دسترسی و روابط اجتماعی رابطه معنادار وجود داشته و با توجه به اینکه میزان خیدو مثبت بوده این رابطه مستقیم می‌باشد.

انسان بر اساس آزمون‌های انجام شده مشخص گردید سطح شاخص‌های کیفیت محیطی (ویژگی‌های زیست‌محیطی، دسترسی، ایمنی و آسایش، هویت، مشارکت، دید بصری) در محله آیکوه پایین می‌باشد و محله شرایط مطلوبی به لحاظ کیفیت محیط ندارد. از سوی دیگر سطح روابط اجتماعی در این محله کم می‌باشد و بر اساس آزمون همبستگی میان روابط اجتماعی و شاخص‌های کیفیت محیط رابطه معنادار وجود دارد. به این ترتیب بین روابط اجتماعی و کیفیت محیط رابطه وجود دارد. کیفیت بالای محیط باعث افزایش روابط اجتماعی می‌شود و بالعکس. رفتار و کنش اجتماعی شخص در محیط از ویژگی فضای پیرامون زندگی وی تاثیر می‌پذیرد. این ویژگی‌ها مجموعه کیفیات محیط هستند. به‌عنوان مثال هوای پاک و محیط مطلوب تمایل افراد برای حضور در محیط را بیشتر کرده و یا امنیت موجدیاتی را فراهم می‌کند تا با راحتی خیال بتوان با اطرافیان و همسایگان ارتباط برقرار نمود. همچنین مشارکت افراد در محیط زندگی خود حس تعلق را به همراه داشته و حس تعلق مشترک منجر به برقراری روابط اجتماعی قوی می‌شود. بدین ترتیب می‌توان در طرح‌ها و برنامه‌های شهرسازی در سطح محله با توجه و تاکید بر کیفیت محیطی روابط اجتماعی بالا و خوبی را در میان ساکنان محله تضمین نمود.

فهرست منابع

- بارت، رولان و فرانسیس تیبالدز؛ (۱۳۸۵)، *شهرهای انسان‌محور بهبود محیط عمومی در شهرهای بزرگ و کوچک*، ترجمه حسن علی لقای و فیروزه جدلی، انتشارات دانشگاه تهران، چاپ اول.
- پاکزاد، جهانشاه؛ (۱۳۸۵)، *مفاهیم و مبانی نظری فرآیند طراحی شهری*، انتشارات دانشگاه علم و صنعت ایران.
- بحرینی، سید حسین؛ (۱۳۸۶)، *فرآیند طراحی شهری*، انتشارات دانشگاه تهران، چاپ چهارم.
- لینچ، کوین؛ (۱۳۷۶)، *تئوری شکل خوب شهر*، ترجمه حسین بحرینی، انتشارات دانشگاه تهران.
- شکویی، حسین؛ (۱۳۶۹)، *جغرافیای اجتماعی شهرها اکولوژی اجتماعی شهر*، انتشارات جهاد دانشگاهی.
- لینچ، کوین؛ (۱۳۸۷)، *سیمای شهر*، ترجمه منوچهر مزینی، انتشارات دانشگاه تهران، چاپ هشتم.
- انصاری، محمد اسماعیل؛ (۱۳۷۹)، *مشارکت اجتماعی و نقش آن در وفاق اجتماعی*، فرهنگ عمومی و فاق اجتماعی، تهران.
- عسکری زاده، زهرا؛ (۱۳۸۷)، *سنجش میزان کیفیت محیط در بافت‌های فرسوده بازسازی شده شهری نمونه موردی نواب*، پایان نامه کارشناسی ارشد، به راهنمایی دکتر رفیعان، دانشگاه تربیت مدرس.
- پاکزاد، جهانشاه؛ (۱۳۸۱)، *کیفیت محیط شهری: مطالعه موقه شهروندان*، فصلنامه مدیریت شهری، سال سوم، شماره ۹، صفحات ۶-۱۵.
- پرورد، شادان؛ (۱۳۷۲)، *جستجوی قواعدی برای ساماندهی محور تجاری مراکز شهری با انطباق حرکت پیاده با تاکید بر ابعاد فضایی و عملکردی*، پایان نامه کارشناسی ارشد طراحی شهری، دانشگاه تهران.
- تقوایی، علی اکبر و سکینه معروفی؛ (۱۳۸۹)، *تاثیر فضاهای شهری بر ارتقا کیفیت محیط با تاکید بر نقش مساجد*، مقاله برگزیده همایش‌های بین‌المللی تهران.
- رفیعان، مجتبی، علی‌اکبر تقوایی و ارونگ ملاحی؛ (۱۳۸۶)، *درآمدی بر بازسازی پس از سانحه و الزامات ارتقای کیفیت محیط سکونت*، مقاله مرجع دانش، صفحات ۲۰-۳۱.
- آلتمن، ایروین؛ (۱۳۸۲)، *محیط و رفتار اجتماعی خلوت، فضای شخصی، قلمرو و ازدحام*، ترجمه علی نمازیان، انتشارات دانشگاه شهید بهشتی.
- صالحی، اسماعیل؛ (۱۳۸۶)، *نقش آسایش محیطی فضاهای شهری در پیش‌گیری از ناهنجاری‌های رفتاری*، مجله محیط‌شناسی، شماره ۴۴، صفحات ۸۳-۹۴.
- وبر، ماکس؛ (۱۳۶۸)، *مفاهیم اساسی جامعه‌شناسی*، ترجمه احمد صدارتی، انتشارات نشر مرکز.
- طالبی، ژاله؛ (۱۳۸۳)، *روابط اجتماعی در فضاهای شهری*، فصلنامه علوم اجتماعی، شماره ۴۴، صفحات ۱۶۱-۱۸۰.
- معیدفر، سعید و غلامرضا مقدم؛ (۱۳۸۹)، *نقش هویت محله ای در کاهش و کنترل گرایش به رفتارهای ناهنجار اجتماعی در شهر (مطالعه محله های شهر تهران)*، مجله مسائل اجتماعی ایران، سال اول، شماره دوم، صفحات ۱۱۵-۱۴۳.

- تولایی، نوین؛ (۱۳۸۵)، روابط اجتماعی در فضای شهری، قابل دسترس در :
www.hamshahrionline.ir/hamenews/1385/85OMB/world/lifew.htm.25Dec.2012
- وب سایت شهرداری منطقه یک مشهد، ۱۳۹۲.
- Fisher, Claude (1976), **The Urban Experience**, New York, Colombia University Press.

Evaluation of the Effects of Environmental Quality on Residents' Social Relations: **Aab-Kooh Sector in Mashhad City**

▪ **Ali Akbar Taghvaei¹, Sakineh Maroufi², Somaye Pahlavan³**

¹Associate professor of Urban Planning, Faculty of Arts and Architecture, Tarbiat Modares University, Tehran, Iran. (*Taghvaea@modares.ac.ir*)

²PH.D. Researcher of Urban Planning, Faculty of Arts and Architecture, Tarbiat Modares University, Tehran, Iran. (*Akmaroufi@yahoo.com*)

³Master Student of Urban Planning, Faculty of Arts and Architecture, Tarbiat Modares University, Tehran, Iran. (*S_pahlavan@ymail.com*)

Abstract:

Environmental attitudes are recognized as an indicator and component of environmental behavior. There are many theoretical and empirical approaches to investigate attitude towards environment in the respected literatures. Most of the studies related to this issue have been conducted since 1970 onwards when conceptualization of environmental attitudes as a scientific research concept gained closer attention by researchers. Environmental quality was one of the most critical subjects of environmental attitude studies.

The formation, maintenance, and reproduction of social relationships generally occur in a spatial context. Social science has been the potential interpenetration of action and space for individual and social behavior. One approach to this subject has been taken by those working within the framework of environmental quality.

This article is mainly concerned with the role of environmental quality on social relationships. The main question of the present research is, whether environmental quality have any influence on social relation or not? It seems that there is significant relation between the quality of environment and social connections. In order to examine the above hypothesis, one of the Mashhad's neighborhoods was selected as the case study. This neighborhood has been located respectively in the zone 1 / region 2 of the city of Mashhad. Then the variables were determined and defined. There were two main variables in this paper. To evaluate the first variable (environmental quality) some indexes were determined. Also to evaluate the second variable (citizens' social relations) several indexes were chosen. Then a questionnaire was prepared and data were collected. Finally the responds were analyzed by SPSS. The empirical results deriving from the data show that there are certain strong influences of the environmental quality and social relation. So, the hypothec of the investigation was accepted. It means that in the area under study there is a meaningful relation between social relationship and environmental quality.

Keywords: *Neighborhood, Social Relationship, Environmental Quality.*